

**BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARINING ONA
TILI DARSLARIDA OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQINI
RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGHA XOS XUSUSIYATLARI**

*Khudaybergenova Naorizbiyke Kanat qizi
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)”
mutaxassisligi bo‘yicha 2-kurs magistranti.
Nukus davlat pedagogika instituti, O‘zbekiston*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqini oshirish yuzasidan fanlararo integratsiyalashuv hamda ona tili o‘qitish metodikasi fanida ushbu masala yuzasidan tadqiq etilgan nazariyalarning amaliyoti haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, bir qator usul va metodlarning samaraviyligi baholab berilgan.

Kalit so‘zlar: Fanlararo integratsiya, prinsplilik, ona tili o‘qitish metodikasi, tarqatma materiallar; og‘zaki nutq, yozma nutq, shaxsiy dunyo qarash, pedagogik instenkt va an‘anaviy ta’lim.

**ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ
РЕЧИ НА УРОКЕ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

*Худайбергенова Науризбийке Канат кизи
Магистрант 2-курса по специальности «Теория и методика
образования и воспитания (Начальное образование)»
Нукусский государственный педагогический институт,
Узбекистан*

Аннотация: В данной статье рассказывается о практике теорий, исследованных по данному вопросу в области межпредметной интеграции и методики обучения родному языку с целью совершенствования устной и письменной речи учащихся начальных классов, а также о ряде методов и методов повышения эффективности. был оценен.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, принцип, методика обучения родному языку, раздаточный материал, устная речь, письменная речь, личностное мировоззрение, педагогическое чутье и традиционное образование.

**SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPING ORAL
AND WRITTEN SPEECH IN NATIVE LANGUAGE CLASSES OF
PRIMARY CLASS**

*Khudaybergenova Naorizbiyke Kanat Khizi
Master’s student of the 2nd year in the specialty of
“Theory and Methods of Education and Upbringing
(Primary Education)”
Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan*

Abstract: This article talks about the practice of theories researched on this issue in the field of interdisciplinary integration and methods of teaching the native language in order to improve the oral and written speech of primary school pupils, and a number of methods of efficiency has been evaluated.

Key words: Interdisciplinary integration, principle, methodology of the

teaching the natively language, handouts, oral speech, written speech, personal outlook, pedagogical instinct and traditional education.

Maktabgacha ta'lim sohasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarining amaliy natijalari o'laroq maktab o'quvchilarining erishayotgan yutuqlari, g'alabalarining tub mohiyati sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars tizimini namunali tarzda tashkil etish yuksak ahamiyat kasb etadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim tizimida turli amaliy metodlarning to'g'ri ravishda qo'llanilishi maqsadga muvofiqlikni tashkil etadi hamda o'zing amaliy samaradorligini oshirishda xizmat qiladi. Maktab ta'limining bevosita ikki qismga ajratilishi hamda har ikkala bo'g'inning ham teng tarzda olib borilishi quvonarli holatdir.

Haqiqatdan ham, boshlang'ich ta'lim tizimi asnosida ta'lim olayotgan birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining dars ta'lim tizimida nutqning har ikkala shakllari - og'zaki va yozma - shakllarini rivojlantirishga keng e'tibor qaratilib kelinmoqda. "Maktab metodikasi va ona tili o'qitish metodikasining nazariy - amaliy jihatdan ishlab chiqilgan topshiriqlar mezon, vazifalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlarini shakllantirishda xizmat qiladi"[1]. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining 1 - sinf ekanligidanoq ularga Alifbe kitobining harflar tizimini o'rgatish jarayonlari birinchi sinf o'quvchilari bilan akustik jihatdan ishlashuv masalasida e'tibor qaratiladi. Og'zaki nutqning keng va ravon tarzda rivojlanishida sinf o'quvchilarining o'zaro hor tarzda A, B, D, E kabi harflar tizimini takrorlashlaridan sabab ham ularning ovoz imkoniyatlarini ochishga kelgusida nutqning keng va ravon tarzda shakllanishiga turtki bo'ladi. Shu boisdan ham boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ertak aytish, rasmlarga tarif berish, izohlab berish, rang ajratish kabi og'zaki nutq bilan ishlaydigan mashqlar ham og'zaki nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bugungi kunda birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining shaxsiy dunyoqarashi va nutq hamohangligini oshirish yuzasidan fanlar aro integratsiyalashuv masalasi keng jamoatchilik va ilm-fan sohasi olimlarining yutuqlaridan biri hisoblanadi. Amaliy jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, an'anaviy ta'lim tizimida mashqlar tahlili, mavzu muhokamasi, gramatik qoidalar tizimidan ko'ra boshqa fanlar bilan o'zaro mutanosiblikda darslarmi amaliy tashkil etish maqsadga muvofiqdir. "Boshlang'ich sinflarning nutq shakllanishi va ovoz imkoniyatlariga e'tibor qaratish ahamiyatlilik jihatidan muhim sanaladi, sababi ikkinchi va uchinchi sinflarda ular boshqa fanlar:

- rus tili;
- ingliz tili;
- fransuz tili;
- qozoq tili;

- qoraqalpoq tilli maktablarda esa o'zbek tili kabilarning o'tilishi

boshlanib, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z tilida chiroyli va ravon so'zlashni o'rganishdan tashqari boshqa tillarni o'rganishga kirishadi, bu esa boshlang'ich sinf o'quvchisining nutqiy bo'linishlariga olib keladi" [2]. Ona tili o'qitish metodikasi fanining olimlari olib borgan tadqiqot ishlari yuzasidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki nutqlarining o'zaro shaxsiy mezonlarga muvofiq rivojlanishida quyidagilar keng samara ko'rsatadi deb baholashadi.

1 - jadval

Og'zaki nutqning o'shishida samara beradi	Yozma nutqning o'sishida samara beradi
1. Tinglash	1. Tasavvurning shakllanishi
2. So'zlab berish	3. Ko'p kitob o'qish
3. Turli tez aytishlar	4. So'zlab berish
4. Sinf ichida munozara	5. Prinsipial mashqlar
5. Fikrlay olish, qobiliyat	6. Ijodiy yaratuvchilik

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida nutqning har ikkala sohasi - og'zaki va yozma nutqlarda ham mukammallikni shakllantirish maqsadi yuzasidan ona tili kitoblari tarkibida keluvchi mashq va topshiriqlar matni sharhlida matnni ovoz chiqarib o'qing yoki sinfdagi o'rtoqlaringiz bilan muhokama qiling, ma'lumot bering kabi sharhlarni kuzatishingiz mumkin.

E'tibor bering.

256 - mashq.

“Berilgan matnni ovoz chiqarib o'qing va ushbu mavzu yuzasidan sinfdagi guruhlariga bo'ling munozara uyushtiring.

Bahor. Kunlar iliqlashgan. Oftob ham o'zing chifobaxsh nurlarini beminnat sochar ekan, yetar endi tabiat uyg'on - deydigandek bo'ladi go'ya. Bahorda bobo dehqonlar yerga urug' qadaydi va mehnat ishlari boshlanadi" [3].

Yuqorida namunaviy tarzda berilgan mashq yuzasidan sinfdagi mavzu yuzasidan munozara uyushtirish, berilgan matnni ovoz chiqarib o'qish, bahorgi ishlarning amaliyoti haqidagi suhbatlar bilan bir o'quvchi sharofati tufayli butun sinf ahli munozaraga kirishadi, bu holatda albata nutqning shakllanishi yuz beradi, tabiiyki bu holatda sinf o'quvchilari shevaga xos so'zlardan, turli xil qusurlardan, qo'pol, so'kinish so'zlardan holi suhbatlashish sinf o'qituvchisi tomonidan ta'minlanadi. “Mashqni o'qigan o'quvchi esa butun boshli sinf o'quvchilari ushbu mashqni eshitishlari uchun matnni - chiroyli va gapirish ohangiga muvofiq tarzda o'qiydi va bu esa ushbu o'quvchining notiqqligini oshirishda keng jamoatchilik qarshisida o'z fikrini oshkor qila olish qobiliyatlarining shakllanishiga olib keladi»[4].

Maktab o'quvchilarining aksariyat boshlang'ich sinflarida yozma nutq va savodxonlikni oshirish yuzasidan turli xildagi tanlovlar va musobaqalarning olib borilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq faoliyatini oshirishda xizmat qiladi. Yozma nutqni tashkil etishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining faolligini ta'minlashda mashq va topshiriqlar yuzasidan topshiriqlar berish ahamiyatli bo'lishi maqsatga muvofiqdir. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli rasmlar va holatlar yuzasidan badiiylilikni saqlagan holatda mustaqil tarzda yozma matnlar tuzish, rasmga nom berish hamda ushbu rasmlar asnosida matn tuzib uni ifoda maqsadiga ko'ra kamchiliklarining topilishi bu birgina mashq bilan nutqning har ikkala tamoyillarining oshishiga xizmat qiladi. Bu kabi yozma nutqlarini vazifa va topshiriq tarzda berilishidan ko'zlangan maqsad quyidagicha:

- o'quvchilarning shaxsiy dunyoqarashini shakllantirishda dasturiy manba bo'luvchi ko'nikmalarini shakllantirish;
- matn tarkibida so'z qo'llay olish mahoratining yanada orttirilishiga erishish hamda ularning mantiqan ketma - ketligini nazorat qilish;
- imloviy yoki punktuacion xatoliklardan holi bo'lgan holda matn yaratishning yuzaga kelishi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn tuzishda so'zlarning joylashuvi va muqobili so'zlar bilan ishlasha olishini ta'minlash;
- matn tuzishda badiiylilik, saviyaviylik, ilmiylik tamoyillarining yuzaga kelishining shaxsiy nazoratini ta'minlab berish;
- vaqt mezonlarini inobatga olgan holatda matnning tayyor holatga kelish texnikasining amaliy jihatdan shakllanishiga va qolaversa, yozuv ya'ni husniyatning yanada mukammal va chiroyli bo'lishiga erishish yuzasidan yozma nutq mavzusiga oid mashqlar tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlari bilan ishlashishda ularning yosh kategoriyasi, o'zlashtirish darajalariga ham e'tiborda bo'lish zarur. "Biz yuqorida sanab o'tgan metodik qo'llanmalar boshlang'ich sinfning birinchi, ikkinchi o'quvchilari ushun zarur bo'lsa, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining nisbatan murakkab metodik jihatlar bilan individual tarzda ishlashi ta'minlanadi" [5].

Bunda uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining ona tili va adabiyot o'qitish metodikasiga muvofiq tarzda mashqlarining samarali tarzda bajarilishiga erishiladi. Misol uchun: To'rtinchi sinf o'quvchilarida o'qish kitobining vaqtga solingan holatida "Kim ko'p so'z o'qish" kabi o'yinlarning tashkil etilishida o'quvchi sinf ichida ovoz chiqarib o'qiydi, demak bu sinf ichida shaxsiy nutqning rivojlanishiga olib keladi. Bundan tashqari, og'zaki nutqni rivojlantirishda turli eksperimentlardan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday eksperimentlar qatorida chet el tajribalaridan unumli foydalanish masalasi ham yetakchilik qiladi.

O'qituvchining oldindan tayyorlangan tayyor tarqatma materiallar asosida tayyor audio yoki videorolliklarni sinfdagi barcha o'quvchilarga eshittiradi yoki qo'yib beradi. "Sinf o'quvchilari esa eshitgan yoki ko'rgan narsalarini boshqa bir chalg'ituvchi kuy, videodan so'ng aytib, tushuntirib berishlari ularning ham og'zaki tarzda gapirish tempining shakllanishiga, qolaversa, tasavvur dunyosi va shaxsiy dunyoqarashning shakllanishida keng samara beradi" [6]. Yozma nutqni shakllantirish, o'stirish borasida ham xuddi ana shunday eksperimentlarning o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Bunda tayyor tarqatma material audio yoki video rollik boshlang'ich sinf o'quvchilariga qo'yib beriladi yoki eshittiriladi, ortidan boshqa bir chalg'ituvchi kuy yoki lavhalar taqdim etilgandan so'ng sinf o'quvchilaridan dastlabki audio yoki videorollikda ko'rgan, eshitgan narsalarini ketma-ketlikda yozma tarzda bayon etishlari so'raladi. Ushbu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarida

- xotiraning mustahkamlanishi;
- yozma nutqning shakllanishi;
- dunyo qarashning oshishi;
- badiiy matn tuza olish kabi yosh xususiyatlarning oshishiga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish yuzasidan quyidagicha xulosaga kelish mumkin: boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan odatdagi ta'lim tizimiga muvofqlikni saqlagan holda chet el tajribalaridan ham unumli foydalanish, ona tili o'qitish metodikasi fanining el ilg'or metod va uslublaridan foydalanish, ona tili darsliklarini o'qitish davomiyligini oshirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini yanada orttirish yuzasidan fanlar aro integratsiyalashuvga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev Y. Ona tili o'qituvchilarining ish tajribasidan. Toshkent, 1965.
2. Qosimova K. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani dasturi. Toshkent, 1996.
3. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish. Toshkent, 1964.
4. Qosimova K. 4-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1978.
5. Qosimova K., Ubaydullayeva N. 2-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1987.
6. Ta'lim taraqqiyoti jurnali 7-maxsus son. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi (Boshlang'ich ta'lim). Toshkent, 1999.